

LESNICTVÍ NA MORAVĚ V DOBĚ RANNÉHO NOVOVĚKU 1500-1800: REGIONÁLNÍ ODLIŠNOSTI, VÝZNAM A ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKY

Marek Vařeka¹

¹Masarykovo muzeum v Hodoníně, Zámecké nám. 27/9, 695 01 Hodonín, Česká republika

DOI: <https://doi.org/10.11118/978-80-7701-096-2-0058>

Abstrakt

Príspevek se zaměřuje na historické přiblížení doby ranného novověku mezi lety 1500 až 1800 z pohledu lesnictví, využívání způsoby zpracování a těžby dříví, včetně obchodování a nakládání s ním jako hlavní strategické suroviny, která měla dopady do regionálního rozvoje v tehdejší době. V té době stále neexistoval jiný způsob ohřevu vody, topání a způsobu vaření. Dříví bylo hlavním materiálem na stavby. Vedle toho je zmiňována i uvědomění si environmentálních limitů využívání lesa a nutnost uchování nakládání s lesy z pohledu správního a legislativního. Jedná se o první náznaky vzniku zařízení lesů (lesnické plánování a tvorba mapových podkladů). V podstatě období prvních přístupů a budování udržitelného nakládání s lesními ekosystémy.

Klíčová slova: lesnictví, historie, strategická surovina, dřevo, legislativa

Abstract

FORESTRY IN MORAVIA DURING THE EARLY MODERN PERIOD (1500-1800): REGIONAL DIFFERENCES, SIGNIFICANCE, AND BASIC CHARACTERISTICS

The article focuses on a historical approach to the early modern period between 1500 and 1800 from the perspective of forestry, the use and methods of processing and harvesting wood, including trading and managing it as the main strategic raw material, which had an impact on regional development at that time. At that time, there was still no other way of heating water, heating and cooking. Wood was the main material for construction. In addition, the awareness of the environmental limits of forest use and the need to preserve forest management from an administrative and legislative perspective is also mentioned. These are the first signs of the need for forest management (forestry planning and creation of map bases). Essentially, the period of the first approaches and the development of a definite management of forest ecosystems.

Keywords: forestry, history, strategic raw material, timber, law

1. LESNÍ ZDROJE JAKO STRATEGICKÁ SUROVINA A ZPŮSOBY JEHO VYUŽÍVÁNÍ

Lesy tvořily velmi důležitou strategickou surovinu od starověku prakticky až do 19. století. Dřevo se používalo jako stavební materiál při stavbě domů, které se až do 19. století stavěly převážně ze dřeva. Kromě stavebního využití dřeva je potřeba také počítat s jeho další stránkou, až do konce 18. století, kdy se začalo více využívat kamenné uhlí, bylo dřevo hlavní energetickou surovinou. Bez dřeva se nedalo zatopit, nedalo se uvařit jídlo a mnoho dalšího. Zkrátka pro člověka raného novověku bylo dřevo důležité. Bez něj se nedalo žít. Proto je nutné vnímat dřevo rovněž jako strategickou surovinu, která mohla vrchnosti pomoci v příjmech z velkostatku. Také si musíme uvědomit, že tehdejší lesy vypadaly zcela jinak, než jsme zvyklí z dnešní doby.

Na našem území se vyskytovaly v zásadě smíšené lesy, které svým vzhledem připomínaly spíše lesoparky, v nichž se dalo jezdit volně na koni, pást dobytek a pohyb v nich byl obecně mnohem volnější.

Mimo výnosy z prodeje dřeva umožňovaly lesy také myslivost. Ta byla důležitou součástí šlechtického života. Lovit černou a vysokou zvěř mohla jen vrchnost. Poddaní měli dovoleno pouze lapat drobné ptactvo, za to ale museli vrchnosti odvádět plat. Šlechta si uvědomila, že stavy lesní zvěře se rychle snižují a že jsou zvířata vystavena neustálému stresu. Proto se objevily první lesní řády, které měly pomoci ochránit zvěř před důsledky lidské činnosti, hlavně rozsáhlou zemědělskou činností. Zvěřina byla rovněž důležitou součástí komunikace mezi jednotlivými šlechtici, často si ji posílali jako dary. Proto měl každý šlechtic zájem na co největším množství divokých zvířat ve vlastních lesích. Zvěřinu nezřídka posílali také panští úředníci majitelům panství, čímž dokazovali svou službu vrchnosti a oddanost držitelům panství. Zájem o zvěřinu byl především u šlechty opravdu velký.

Postup těžby dřeva v době raného novověku byl poměrně sofistikovaný. Zákazník si vybral v lese strom, který odpovídal jeho požadavkům. Následně za dřevo zaplatil hajnému. Pak teprve mohl zákazník přejít k vlastní těžbě, kterou si platil sám. Najmul si dřevorubce, kteří se těžbou v lese živili. Těm zaplatil a následně byl strom pokácen. Pak mohl přistoupit k přepravě dřeva na předem určené místo, kde se obvykle stavební dřevo nechávalo několik let vyschnout. Teprve po dobrém vyschnutí odvezl kmen na pilu, kde bylo definitivní zpracování dřeva do požadovaných tvarů prken nebo trámů. Vidíme, že těžba „na stojato“ byla charakteristická pro dobu 16. a celého 17. století. Teprve v závěru 18. století dochází k velké změně, která se projevila ve změně těžby větších lesních celků, což vedlo k vážné energetické katastrofě kolem druhé třetiny 18. století. Proto modernizace lesnictví se projevila na konci raného novověku první ochranou lesů v podobě prvního lesního zákoníku, který znamenal absolutní změnu vnímání lesů jako významného ekonomického prostoru.

Hlavní důvod, proč byl vlastně lesní řád vydán, představovala jejich nadměrná těžba drobnými držiteli, čímž došlo k nevratným škodám na kvalitě porostu. To se projevilo jednak nedostatkem dřeva v daných lokalitách, ale také například častými sesuvy půdy. Pokud bychom si měli představit, jak mohl takovýto vytěžený les vypadat, můžeme si představit vypasenou louku s několika stromy. Spíš to připomínalo lesopark než les v moderním chápání. Císařovna chtěla ukázat drobným držitelům cestu, jak zastavit ničení vlastních lesů a pomocí modernizačních trendů přispět k jejich obnově. Velmi důležitá byla jejich kontrola, likvidace napadeného dřeva a celková zjištění stavu. Dále nemělo docházet k nadměrné těžbě, která byla u malých držitelů značná. Centrální vláda přímo konkretizovala, jak by měli držitelé lesů postupovat při těžbě. Měli si vyrobit karty, na nichž měli zapisovat stáří lesa. V porostních mapách se měla zaznačit bílá místa, která měla ukazovat na nevhodnost těžby. Kromě toho se sem uváděly také lesní cesty, které sloužily k lepšímu pohybu po jednotlivých hájemstvích. Rovněž výsadba nového lesa měla být do map zakreslována. Samotná výsadba představovala zcela nový fenomén, který se měl prosadit v masovém měřítku. Doposud byla výsadba lesa z větší části ponechána přírodě, nyní se však prosazovaly oplocenky, které měly zabezpečit růst nových stromů. Výsadbu měla provádět čeledě pod dozorem lesníků. Bez moderní výsadby by se stromy nemohly šířit na louky a pole a rozšiřovat svoji plochu. V oplocených areálech byly stromy chráněny před zvěří, která by jinak stromy okusovala a ničila je. Prakticky až do vydání lesního řádu se prováděly nedostatečně malé oplocenky, které neodolaly zvěři. Ta vše ničila většinou v noci. Hlídky v lese nebylo možné zřídit, proto se doporučilo vyrábět oplocenky z místního topného dřeva. V žádném případě se nemělo používat dřevo stavební, které mělo vysokou hodnotu. Oplocenky ze dřeva se udržely prakticky až do 20. století, kdy byly postupně nahrazeny drátěnými, které se používají i v současné době.

Patrně nejdůležitější ustanovení se týkalo prodeje dřeva. To se dělilo na několik kategorií a bylo přesně stanoveno, co se s kterou kategorií může provádět. Nejméně ceněné dřevo sloužilo na otop. Poddaní ho mohli v lese sbírat za dozoru vrchnostenského úředníka. Na druhé straně nejhodnotnější dřevo se používalo ve stavebnictví. Tím se nesmělo za žádných okolností topit. Hrozily za to přísné postihy. Nově byli za prodej stavebního dříví odpovědní krajští úředníci, kteří kontrolovali prodej stavebního dřeva v jakémkoliv lese v kraji. To je velká novinka oproti minulým lesním nařízením. Nyní již mohl do lesa vstoupit státní úředník a provádět kontrolu prodáváného dřeva. Krajští úředníci kontrolovali značky, které dřevo dostalo. Vše se zapisovalo do dokladů, které byly součástí prodeje a bez nichž nemohlo k transakci dojít. Pokud se prokázal nelegální prodej, hrozily vysoké pokuty, které měly

zamezit případným nelegálním obchodům. Poprvé tak došlo ke kontrole ze strany státu, která doposud chyběla. Nově se měla omezit těžba na tři měsíce v roce, a to od prosince do konce února. Vypozorovalo se totiž, že v zimním období mají stromy daleko méně mízy, a tudíž se kácení snáze.

S těžbou dřeva souviselo také jeho uskladnění, které mělo velký vliv na jeho celkovou kvalitu. Špatné skladování přispívalo k jeho ničení a tím pádem k horším ekonomickým výsledkům. Lesníci měli vybrat vhodné místo, kde se mělo dřevo uchovávat a v dohledné době ho odvézt k dalšímu zpracování. Ihned po těžbě se mělo dřevo nechat odpočinout. Jako nejlepší se doporučovalo ponechat dřevo uskladněné po dobu jednoho až dvou měsíců, což bylo dostatečné. V tomto čase došlo k uvolnění vodních par a dalších látek.

Pokud by se syrové dřevo ihned zpracovalo, hrozilo prasknutí a postupné sesychání, které mělo velký vliv na jeho stavební charakter. Navíc se měly vybudovat nové příkopy na skladování, čímž se měl omezit pohyb dřeva a minimalizovat rizika.

2. DŘEVO JAKO HLAVNÍ ENERGETICKÁ A STAVEBNÍ SUROVINA

Dřevo představovalo velmi klíčovou surovinu, která měla pro lidstvo svůj neoddiskutovatelný význam. Lesy byly až do počátku 19. století důležitou energetickou zásobárnou pro obyvatelstvo. Topit ani stavět bez něho se nedalo. Dřevo doprovázelo člověka od kolébky po rakev. Proto bylo zapotřebí chránit lesní celky a připravit se na novou dějinnou etapu, ve které bude funkce lesa zcela jiná než doposud. Zatímco do konce 18. století byla jeho hlavní funkce energetická, nyní se připravoval na své využití v nastávající průmyslové revoluci. S tím souvisela úprava dosavadních vztahů v lesnictví. Stát získal hlavní kontrolu ve správě lesa. Od roku 1754 a 1756 nemohl majitel rozhodovat sám o využití vlastního lesa, ale dohlížel na něho stát, který stanovil podmínky využití. Soubor státních nařízení znamenal cestu k modernizaci lesnictví, která se velmi rychle chytla. Navíc velká lesnická krize s nedostatkem dřeva kolem roku 1770 předznamenala celkovou změnu postojů ohledně významu a organizace lesů. Již v 19. století si stát uvědomil jejich význam pro krajinu i jejich ekonomické funkce, která byla pro tehdejší společnost stejně důležitá, jako je pro naši dnešní společnost. Ale ještě důležitější, než ekonomický zisk byla funkce lesa jako zásobárny vody. Již tehdejší člověk 18. a 19. věku ho vnímal jako funkční organizmus, který má své jedinečné a nezastupitelné místo v celkovém ekosystému. Všichni si byli vědomi, že ovlivňuje krajinu a jaké schopnosti má. Proto jeho ochrana nebyla záležitostí novodobou, ale daleko starší, na niž jsme upozorněni již v době před 200 lety.

POUŽITÁ LITERATURA

- HOLUŠA, Otakar a kol. 2020. *Lesy Karpat České republiky*. Brandýs nad Labem.
- HOLUŠOVÁ, Kateřina, HOLUŠA, Otakar, DOBROVOLNÝ, Lumír. 2019. *Význam historie lesnictví s ohlédnutím za 100 léty lesnického vzdělávání v Brně*. Brno.
- CHADT-SEVĚTINSKÝ, Jan Evangelista. 1913. *Dějiny lesů a lesnictví. Hospodářství lesního a hospodářského lesního zřízení či úpravy lesa – soustav v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Písek.
- KAZIMOUR, Josef. 1933. *Státní péče o lesy v Českých zemích 1754–1852. Část 1. Do válek napoleonských*. Praha: Československé zemědělské museum.
- TLAPÁK, Josef, HOŠEK, Emil. 1984. *Vývoj lesnictví v českých zemích v první polovině 20. století*. Prameny a studie 26. Praha: Zemědělské muzeum.
- TLAPÁK, Josef. 2003. Vývoj lesnictví. In: *Pocta nestorovi české agrární historiografie*. K jubileu PhDr. Josefa Tlapáka, CSc. Praha: Národní zemědělské muzeum, s. 339–347.
- TUMA, David. 2018. *Zlatý věk obor. Z historie obornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Plzeň.
- VAŘEKA, Marek. 2023. *Lesy města Olomouce. 700letá tradice kontinuální držby lesů. Historie a současnost*. Olomouc.
- VAŘEKA, Marek. 2020. *Lichtenštejnská panství na Moravě do Bílé hory*. Ostrava.
- VAŘEKA, Marek. 2018. *Proces modernizace zemědělství v Rakouském Slezsku 1742–1848*. Ostrava.

- VAŘEKA, Marek. 2018. *Režijní velkostatek na předbělohorské Moravě*. Prostějov.
- WOITSCH, Jiří. 2010. Dějiny lesa a lesnictví. Variabilita přístupů a současné hlavní badatelské směry. *Hospodářské dějiny*. 26(2), 199–226.
- WOITSCH, Jiří. 2006. Les živitel – člověk strašpytel. Strach z lesa ve středověku a raném novověku. Dějiny a současnost. *Kulturně historická revue*. 28(11), 30–33.
- WOITSCH, Jiří. 2021. Lesy v době dřevěné. Využívání přírodních zdrojů ve středověku a raném novověku. Dějiny a současnost. *Kulturně historická revue*. 43(4), 21–25.

Kontakty | Contact Information

PhDr. Marek Vařeka, Ph.D., e-mail: marek.vareka1980@gmail.com,

 <https://orcid.org/0000-0002-0079-5830>